

ТРАДИЦІОНАЛІСТИЧНІ ІДЕЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті розглядаються соціально-філософські аспекти традиціоналістичного світогляду в українській філософській думці. На основі праць українських філософів розкриваються основи передромантизму, фактори формування романтичного світосприйняття XVIII – XIX ст., радикалізація традиціоналістичної ідеї на початку XX ст.

Для України протягом століть були притаманні загальноєвропейські тенденції розвитку інтелектуальної думки. Розвиваючись у загальноєвропейському руслі, український романтизм був продуктом історичних подій знищення державності українського народу у XVIII ст., що спонукало до відродження та збереження традицій, які є запорукою подальшого існування нації. Стале існування традиції дає можливість продукувати новаторство.

Дослідження філософських ідей традиціоналізму у світлі здобутків сучасних гуманітарних наук, активізує діалог з вітчизняною традицією філософської думки та допомагає становленню плюралізму в суспільних науках. Дослідження традиціоналістичних аспектів української філософської думки не відзначається великою кількістю робіт. Яскравими дослідниками визначеної тематики стали А. Стешенко [1], О. Забужко [2], Я. Розумний [3], Б. Романенчук [4], Л. Губернський [5], Г. Касьянов [6], Г. Дичковська [7] та інші науковці.

Метою даної статті є висвітлення аспектів зародження, формування, розвитку традиціоналістичної концепції та впровадження їх у наукову філософську сферу.

Характерним представником передромантизму став український філософ Г. Сковорода. Він надає перевагу морально-духовному, протиставляючи раціональному. Єдиним духовним є Бог, осягнути яке можливо через самопізнання. З відчуттям своєї природи людина наближається до Бога, а відчувати живу природу вона зможе, коли буде вірна своїй природі. Пантеїстично-антропоцентричні підходи Г. Сковороди гармонійно продовжують загальну філософську традицію українського народу. На перше місце мислитель ставить ідею духовної відповідності природі та традиціям, що успадковує український романтизм, зробивши її основою своєї філософії. Українська дослідниця А.С. Стешенко виокремлює фольклористичний передромантизм, що з'явився на початку XIX ст., основу якого складає народна творчість. Найяскравішим твором кінця XVIII ст. стала «Історія Русів», у якій ідеалізується українська історія [1]. Проте передромантизм як соціально-філософська течія не став цілісною ідейно-художньою системою.

На початку XIX ст. фольклористичний передромантизм отримав продовження у фольклорно-історичних творах романтизму М. Максимовича, І. Срезневського, П. Куліша, М. Маркевича. Вони створили ідеалізований образ України «козацьких часів». Романтичний культурно-просвітницький напрям, представлений харківськими романтиками І. Срезневським, А. Митлинським, Л. Боровиковським, О. Корсуном, за словами О. Забужко, мав «інтелігентський характер» [2, с. 95]. У 30-і рр. XIX ст. романтичний рух поширюється у Галичині, де М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький засновують осередок «Руська Трійця» [3, с. 139]. У цей період зароджуються основні ідеї романтич-

ної свідомості – ідея історизму, концепції національної історії, самобутньої культури. Діячі «Руської Трійці» наголошували на необхідності розвитку українських традицій та мови, яка є найважливішою ознакою національної самобутності. Природа є джерелом старовинних традицій, культів, що віддзеркалюються в народних звичаях та ліричних піснях. Романтизм актуалізував традиційне розуміння анімізму природи, її тотожності із циклом людського буття, а головне, оформив його у філософські погляди. Природа є джерелом символів, які несуть певну сталу інформацію від покоління до покоління. З середини ХІХ ст. виокремлюють київський етап українського романтизму із виразним політичним характером, який пов'язують з М. Максимовичем, М. Костомаровим, П. Кулішем, Т. Шевченком [1]. Київські романтики прониклися християнським світоглядом, поборником якого стає Кирило-Мефодіївське Братство. Погляди кирило-мефодіївців є синтезом елементів романтичної традиції, національно-політичних і релігійних мотивів. Це підтверджує орієнтацію українських романтиків на внутрішнє, духовне продовження традиційної спрямованості української філософської думки.

Історію треба вивчати за народними джерелами, бо в народній творчості народ є таким, яким він є насправді. Народні пісні становлять літопис минулих подій, картини народного побуту, внутрішньої історії, відображають неповторне уявлення народу про самого себе [1]. Для романтиків минуле не достовірна історична реальність, а сфера втілення певного ідеалу, досягнути який можна, уточнюючи міфи. У роботі «Слов'янська міфологія» М. Костомаров виходить також із того, що міфологічна символіка як явище донаціональне несе в собі вічні проблеми буття і в художній формі передає їх наступним поколінням, формуючи духовну субстанцію етносу. А дотримання традицій забезпечує цей процес, утворюючи цілісну національну самосвідомість. Визначне місце серед київських романтиків займає П. Куліш. Його хуторянська філософія є філософією буття, яка формується у типових і цілком природних обставинах повсякденної діяльності українців, визначаючи їхній національний характер. Українська нація в духовному розумінні за природою є селянською. Головними рисами українського етносу є почуттєвість та глибока релігійність. Символом духовного розвитку є хутір як осередок національної самобутності, традицій, народної мови. Куліш негативно оцінює цивілізацію, характеризуючи її ярмом, нав'язаним ззовні, який є чужим народу. Цивілізацію, місто П. Куліш вважає осередком бездуховності, прикметою економічного зиску й соціального розшарування, а хутір асоціює зі збереженням традицій, культури, національної ідентичності, говорить А. Стешенко [1].

Філософія українського романтизму передбачила необхідність усвідомлення національних традицій. Вони стали головним джерелом національного самопізнання, а їх збереження – умовою подальшого існування етносу. Минуле для романтиків не є достовірною історичною реальністю. Минуле є сферою реалізації ідеалу, досягнути який можна через дослідження міфів, фольклору, мови, традицій. Ці явища мають характер донаціональних, несуть вічні проблеми буття та передають їх наступним поколінням, формуючи духовну субстанцію етносу. Дотримання традицій сприяє становленню цілісної національної свідомості [4, с. 763].

З початком ХХ ст., перехворівши на різноманітні соціалістичні течії, ідеї українського традиціоналізму отримують розвиток у вигляді більш радикального прояву – «чинного (інтегрального) націоналізму». У наукових колах розгортається дискусія про зміст «інтегрального націоналізму» та європейські традиціоналістичні основи українського націоналізму. В «Малій енциклопедії етнодержавознавства» ідеологом інтегрального націоналізму в Україні називається Д. Донцов [8, с. 739]. В енциклопедії зазначається, що інтегральний націоналізм виступає проти іноземних впливів, ставить

націю над людиною, пропагує завоювання національної незалежності мілітарними засобами. Націоналізм – це напрямок, що орієнтований насамперед на ідеї нації. Справедливий соціальний устрій позначається не з точки зору особистої свободи як у лібералізмі, не як повна соціальна рівність (комунізм, соціалізм), а лише у зв'язку з повним державним унезалеженням нації на основі віковичних традицій. Загалом науковці відводять Д. Донцову особливе місце у формуванні та встановленні української національної свідомості й ідеології [5, с. 348].

Найбільшою проблемою у науковому дослідженні теорії нації й націоналізму, зазначає Г. Касьянов, є «термінологічне безладдя, нерідко просто хаос; головною проблемою стає вибір дефініції, яка б відповідала концептуальному підходу до проблеми». Він наголошує на тому, що до тлумачення даного терміна слід підходити обережно [6, с. 40]. Одне трактування гласить, що інтегральний – це всюдипроникаючий, всюдисущий, єдинодопустимий. Інше показує, що це – радикальний, екстремістський, войовничий, агресивно-експансіоністський, реакційний, правий націоналізм [8, с. 739]. Якщо в першому трактуванні знайти аналогію чинного націоналізму Д. Донцова та пропонованого інтегрального важко, то в другому визначенні можна вказати на близькість радикального, войовничого та чинного націоналізмів.

На відміну від українського теоретика монархізму В. Липинського, Д. Донцов не бачив Україну монархією та виступав за суцільну трансформацію і формування нового духу. Д. Донцов заперечує старі засадничі принципи, наголошує на необхідності трансформації свідомості, побудові нового суспільства та вимагає абсолютної відданості і самопожертви. Викладені у творах Д. Донцова ідеї є закономірністю, необхідністю продовження традиції існування нації. Дослідниця «чинного націоналізму» Г. Дичковська вважає інтегральний націоналізм Д. Донцова, який доводять І. Лисяк-Рудницький та С. Лінецький, у дійсності ультра націоналізмом [7]. Націоналізм, який був найбільш потужним та характерним політичним рухом 1920 – 1950-х рр., дослідницею не береться до уваги та ототожнюється з ідеологією Д. Донцова та ОУН, націоналізму та ультра націоналізму. Націоналізм та ультра націоналізм є різними напрямками, які різняться не лише ідеологічно, а й методологічно – підходами розв'язання проблем суспільного життя. Можна прослідкувати, що ці види націоналізму вбачали різні цілі діяльності, зазначає інший дослідник націоналізму І. Шліхта [9, с. 24]. Націоналізм Д. Донцова на основі українських традицій ставив виховну мету, ідеолог не займався розробкою програмно-устроєвих питань. Другий націоналістичний напрям ставив мету практичного втілення концепції незалежності України. Ультра націоналізм Д. Донцова став етапним явищем переходу до націоналізму, враховуючи об'єктивну реальність та діалектичну єдність повсякденного життя та ідеології.

Світоглядно-філософський зміст «інтегрального націоналізму» можна зрозуміти із загальних визначень українського націоналізму у будь-якого авторитетного автора цієї ідеології. Націоналістична ідеологія є не штучно видуманою теорією, а низкою тісно пов'язаних правд, що на їх підставі розвивається життя нації. У Д. Донцова це загальне положення українського націоналізму набирає центрального значення головної ідеї, яку він пропагує все життя, – ідеї про засадничу відмінність націоналістичного світогляду від ідеалів європейського Просвітництва взагалі та його похідних у вигляді позитивізму, наукового соціалізму, наукового матеріалізму зокрема. Саме за таку науковість він піддає нищівній критиці майже всіх відомих українофілів та українських демократів, починаючи з П. Куліша й закінчуючи М. Драгомановим та його численними послідовниками, яких за їхню соціально-просвітницьку та просоціалістичну орієнтацію презирливо нарікає «українським провансальством» [10, с. 33].

Д. Донцов на філософських засадах розвиває думку про кризу європейської культури та європейського людства. Він вбачає причини такої кризи у світоглядній орієнтації Європи на ідеали Просвітництва та наукового Розуму, тобто в її раціоналізмі. Український мислитель доводить, що криза у Європі на початку ХХ ст. є наслідком визрівання національних життєвих світів, кризою, що спричинена зіткненням національних воľ до самоствердження, виборюванням свого місця у світі, ґрунтуючись виключно на новітній філософській традиції, яка прийняла самоназву «філософії волі», волюнтаризму або ірраціоналізму, він доводить, що граничною основою людського життя, світогляду, ідеології є не раціональна свідомість, а людське воління. Тому донцовська концепція отримує назву «вольовий націоналізм».

Націоналізм в історично усталеному визначенні поняття класиками української націоналістичної думки є системою «вольових» істин щодо життя нації. Філософське поняття волі, воління є загальною формою позначення реальної настанови на втілення у життя людських жадань, бажань, прагнень, або відбиває те справжнє воління до життя, яке міститься у всіх людських почуттях та переживаннях і яке у своїх витоках не підконтрольне раціональним міркуванням, а мотивується усіма чинниками людської життєдіяльності. Тому для української нації, для якої стан нереалізованого воління до національно-буттєвого самоствердження є майже постійним, націоналізм набуває реального суспільного сенсу, волі до власної культури, до самостійного державницького буття. Проте як воління та почуття у реальному житті не можуть замінити розум, так само націоналізм не спроможний виконувати функції наукового знання, політичної теорії. Отже, націоналізм та націоналістична ідеологія не є і не може бути такою системою поглядів, що ґрунтується на фактах свідомості або розуму. Націоналізм може ґрунтуватися лише на позанауковому факті воління, не пов'язаному з попередньою дією розуму, «волі нації». «Ця воля – це головна прикмета нації і основна точка у націоналістичній ідеології» [10, с. 34].

Підводячи підсумки, необхідно наголосити, що передромантизм, закликаючи жити шануючи сакральні непорушні одвічні традиції, заклав підґрунтя, на якому сформувалися основні концептуальні ідеї українського традиціоналізму. Оформившись у ХІХ ст. у народний романтизм, він спрямовував до історії народу, національної традиції, сприяв виробленню нового типу свідомості, зверненню до культурної спадщини, фольклорної конкретики. Головним у романтизмі стає лінгвоцентризм, мова набуває в українській свідомості сакрального значення, стає виразником духовної сутності нації. Заснований на позиціях європейського аналога український романтизм сформував нове розуміння цінності знання, яке полягає у поясненні сучасного через минуле та у передбаченні майбутнього розвитку. Не дивлячись на значну увагу до дослідження традицій як сталих культурних констант, не можна ототожнювати українських романтиків із супротивниками новаторства. В контексті розвитку європейської традиціоналістичної інтелектуальної думки ХХ ст. ознаменувалося утворенням нових форм українського традиціоналізму, головним проявом якого стає чинний (інтегральний) націоналізм. Ця форма українського традиціоналізму як соціальне явище ХХ ст. й до сьогодні не має однозначного розуміння в сучасному українському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стешенко А.С. Традиція і новація в контексті філософської думки в Україні кінця ХVІІІ – ХІХ ст. [Електронний ресурс] / А.С. Стешенко // Мультіверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2007. – № 61. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_61/Steshenko.pdf
2. Забужко О. Філософія національної ідеї України та Європи / О. Забужко // Зустрічі. – 1991. – № 2. – С. 95.

3. Розумний Я. Маркіян Шашкевич – символ національного відродження / Я. Розумний // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 138-143.
4. Романенчук Б. Що творить націю / Б. Романенчук // Хроніка. – К., 2000. – Вип. 39-40.
5. Губернський Л.В. Культура, ідеологія, світогляд: методологічно-світоглядний аналіз / Губернський Л.В. – К. : Знання України, 2002. – 580 с.
6. Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення / Г. Касьянов // Український історичний журнал. – 1998. – № 2. – С. 39-54.
7. Дичковська Г. Філософсько-політичні основи національно-визвольного руху 20 – 50-х років ХХ століття / Дичковська Г. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 164 с.
8. Мала енциклопедія етнології та етнографії. – К. : Генеза, 1996.
9. Шліхта І. Деякі аспекти взаємин Д. Донцова з Організацією українських націоналістів / І. Шліхта // Вісник Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. Історія. – Вип. 65. – 2003. – С. 22-26.
10. Бистрицький Є. Чому націоналізм не може бути наукою / Є. Бистрицький // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 33-34.

Г.Е. Ковальський

Традиционалистические идеи в украинской философии

В статье рассматриваются социально-философские аспекты традиционалистического мировоззрения. На основе трудов украинских философов раскрывается основа преромантизма, факторы формирования романтического мировоззрения XVIII – XIX ст., радикализация традиционалистической идеи в начале XX века.

Grygory Kovalsky

Traditionalism Ideas in the Ukrainian Philosophy

The article is devoted to the social-philosophical aspects of traditionalism concept. On the basis of Ukrainian philosophers works the preromanticism foundation is revealed, the factors of formation of romantic concept in XVIII – XIX st., the radical changes of traditionalism idea in the beginning of XX-th st. are considered.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2010.